

старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету
міського господарства
імені О.М. Бекетова

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ МАНДРІВНІЙ ПРОЗІ

Проблема мовного вираження емоцій розробляється у лінгвістиці давно і на різноманітному матеріалі. Останнім часом тенденцією у таких дослідженнях є те, що окремі емоції, наприклад радість, страх або здивування, описуються як концепти у термінах когнітивної лінгвістики. Найбільш ґрунтовною у цьому напрямі є монографія М. Красавського, у якій автор обґрунтував лінгвокультурологічний підхід до вивчення того, як формуються і функціонують концептосфери емоцій [1]. Окремі емоції та їх репрезентації, лексичні поля і їх перетини досліджуються на матеріалі української, російської, англійської, французької та інших мов [2, 3, 4]: автори встановлюють межі семантичного простору концептів, визначають основні емотивні смисли, що їх утворюють, та компоненти, які зумовлюють диференціацію смислів у межах єдиного простору [3, с. 160]. Водночас, на нашу думку, не втрачає актуальності аналіз вербальних засобів, що передають емоції, у рамках стилістичної характеристики конкретних текстів і дискурсів. Саме те, яким чином у певних текстах реалізується емоційна складова, часто стає їхньою важливою мовною ознакою.

Емотивність мовлення природна для мандрівної прози – текстів, які передають досвід подорожей, світопізнання, а також самопізнання авторів через знайомство з новими місцями світу. Цілком зрозуміло, що ситуації набуття нового досвіду, контакту культур і людей є емоціогенними. Крім того, сама подорож у сучасному сприйнятті та культурі часто замислюється і сприймається як мандрівка заради нових емоцій. Сліди цих емоцій лишаються у подорожніх текстах у формі мовних знаків, зворотів, конструкцій – тих засобів, які обирає людина для оповіді про свої подорожі. Це своєрідне явище станом на сьогодні не досить досліджене в лінгвістичному аспекті, і наша робота має на меті розкрити певні аспекти функціонування емоційних засобів в українській мандрівній прозі, а саме жіночій – творах Лесі Ворониної, Ірен Роздобудько, Ірени Карпи, Анни Яременко. Всі опрацьовані книжки з'явилися друком у проміжку між 2010 і 2016 роками, вони репрезентують погляд на світ сучасної людини, жінки, яка веде активну діяльність, спрямовану на розширення своєї когнітивної та культурної бази, і готова активно ділитися новим досвідом із широким колом читачів.

Підхід до мовних засобів вираження емоцій із лінгвістичного погляду може бути різним. Як зазначає В. Шинкарук, «мовець може вибрати будь-який спосіб вираження емотивності: номінацію (назва почуття), дескрипцію (опис внутрішнього стану), експресію (вираження почуття за допомогою одиниць усіх рівнів мови)» [5, с. 32]. Ми будемо розглядати емоції за базовими рівнями вираження, розрізняючи два з них: лексичний і синтаксичний. У класичній праці Є. Галкіної-Федорук серед емоційної лексики виокремлені такі групи: 1) слова, які прямо називають почуття; 2) слова, що кваліфікують (описують, подають) предмет з емоційного погляду [6, с. 105–106]. Ми враховуємо такий поділ, аналізуючи емоційну лексику на матеріалі творів зазначених авторів.

Прямі називання емоцій є найпростішим засобом фіксації відчуттів і переживань: «Усе, про що я завжди хочу нагадати собі та іншим, – це час. Яка він розкіш сам по собі, і що то ми самі щосекунди обираємо, куди його витратити: на насолоду чи страждання. Бо ні насолода, ні страждання не потребують особливих причин для їх виникнення. Можна насолоджуватися тим, як вода озортає твої пальці, коли занурюєшся в озеро, чи страждати від того, що на березі озера тебе не чекає «мазераті» – а когось же дець чекає» [7, с. 6]; «Прикиньте собі перспективу проживання з новонародженим немовлям у готелі, де немає ні власної кухні, ні толком де розвернутися, то стане сумно і страшно» [7, с. 20]. Іменники *насолода* і *страждання*, дієслова *насолоджуватися* і *страждати*, слова категорії стану *сумно* і *страшно* – це прямі вербалізатори емоцій, у них емоційний зміст належить до основного, денотативного компонента лексичного значення. Такі емоції супроводжують людину в подорожі весь час, навіть виявляються ще до її початку: «Є і те, чого боюся, вирушаючи в подорож. Це досить дивний страх: боюся не набратися потрібних і загальноприйнятих вражень. Боюся, що мозок відмовиться сприймати інформацію» [8, с. 6–7]. Ключові для вербалізації емоції слова *страх* і *боюся* є семантичними центрами вислову. А слово *враження* з означеннями *потрібні* і *загальноприйняті* передає необхідний елемент когнітивного образу подорожі. Воно часто вживається в емоційних контекстах, здебільшого з різними підсилювачами: «Нові холодильники, пральні машини, автомобілі, меблі і тому подібне – ніщо порівняно з новими враженнями» [8, с. 4]. Тут експресивний займенник *ніщо* посилює емоційну складову й у слові *враження*. Аналогічну функцію виконує прикметник у найвищому ступені порівняння: «Найбільше враження викликало щось зовсім непоказне... Ключі, що стирчать ззовні майже всіх дверей на Мальті» [8, с. 6]. Емоційна природа у слові *враження*, безперечно, присутня, хоча вона чітко не окреслена. Воно є дуже загальним вербалізатором емоцій різної природи. Аналогічною є ситуація із дієсловом *вразити* і похідними від нього дієприкметниками: «Уперше побачивши колбів Мемнона, була вражена видовищем... звалища банок з-під «пепсі» докола їхніх ніг» [8, с. 6]. Вектор оцінки слова *вражена* прояснюється тільки в контексті: тут вона є негативною, оскільки змінюється сам об'єкт, на який спрямовано емоції.

Інокли й саме по собі слово *емоції* вербалізує відповідну ситуацію: «Єдине, що відчувалося, – як стомлене тіло розпирало емоції. Хотілося відкинутися на сидіння й просто дякувати Богові за це одну сторінку нашої африканської пригоди» [9, с. 33]. Зміст емоцій, їхній знак читач повинен домислити сам за мінімальним контекстом. Не менш промовистою є відсутність емоцій у ситуаціях, де когнітивний, пізнавальний контекст їх вимагає, тобто в суб'єкта виникають відповідні очікування: «Славнозвісний Сфінкс, перед яким чесно збиралася заплакати сльозами захвату, не викликав жодних емоцій, адже доводилося щохвилино відбиватись від жвавих торговців-бедуїнів» [8, с. 6]. Найбільш емоційний засіб заплакати сльозами захвату віднесено до минулого часу та описано як ірреальний, а в реальності емоції відсутні, що виражено заперечним реченням із лексикою у прямому значенні.

Дуже поширеними є слова, у яких емоційний зміст належить не до денотативного, а до конотативного значеннєвого компонента: «Наближаючись до Таллінна, я із заздрістю дивилася на чисті-чисті узбіччя доріг, мурашники обабіч шосейних трас, чудовий ліс, що підходить впритул до моря, й ошатні вілли, оточені ідеально підстриженими газонами» [10, с. 45]. Слово *заздрість* є прямим вербалізатором однієї з людських емоцій, але в уривку також містяться прикметники та прислівник, низка яких дає позитивну оцінку максимального ступеня: *чисті-чисті, чудовий, ошатні, ідеально*. У значеннях усіх цих лексичних одиниць емоційний зміст присутній як додатковий компонент значення, конотація.

Важливою є роль стилістичних засобів увиразнення, коли емоційність поєднується з експресивністю: «Згадка про те, що вранці пив каву на балконі свого міста, стає химерною. Хоча минуло лише кілька годин! А враження таке, що між кавою на балконі і прямуюванням до берегів Швеції пролягає щось подібне до вічності. Часове провалля. До нього важко звикнути. Саме це приваблює в мандрах: перестрибувати часову прірву» [8, с. 5]. Поряд із тим, що позитивні емоції вербалізовані словом *приваблює*, більш важливу роль у творенні загального емоційного контексту відіграють лексичні одиниці *вічність, провалля, прірва*: перша з них гіперболічна, а друга і третя мають метафоричний характер. У них міститься важко вловлювана, але відчутна емоційність – вона також є їхньою конотацією, передає хвилювання людини перед великими відстанями і піднесений стан, який породжує долання їх.

Протилежними і стилістично, й емоційно є слова зі знижено-грубим забарвленням. Вони також зустрічаються у сучасній українській жіночій прозі: «Звісно ж, при кожному готелі є бодай якийсь та басейн, але я себе у випадку наявності моря відчуваю повним ідіотом, купаючись у хлорці» [7, с. 83]. Тут емоційна лексема *ідіот* співвідносить уявлення про правильний відпочинок із тими, які авторку не влаштовують, тому слово має яскраво виражений оцінний характер. Емоція й оцінка опосередковані вказівкою на себе, але в інших випадках авторка прямо адресує негативну емоційно-оцінну лексику людям, думці яких не довіряє: «Путівники для параноїків радять білому туристові їсти лише у тих ресторанах, де овочі і фрукти миють у воді з пляшок, де лід роблять теж зі стерильної води і де продукти не вилазять з холодильника (ага, так ти це, дебіл, і перевіри!» [7, с. 46]. Емоційний зміст невдоволення, недовіри й роздратування концентрується у лексемі *дебіл*, також емоції виражені синтаксично: емоційне ставлення авторки доповідомленого укладачами путівників має форму вставного речення, міститься в дужках. Найбільш характерною згрубіло-лайлива лексика є для ідіолекту Ірени Карпи [7], але в досліджених текстах вона зустрічається не тільки в неї. Порівняймо в Ірен Роздобудько: «...впевнитись, що «світ малий», що він може вміститися в долоні, і ... які ми кретини, що, попри це, зменшуємо його з кожним роком штучно створеними катаклізмами» [8, с. 4]. Саме сильні емоції, причиною яких є екологічна ситуація на планеті, змушують Ірен Роздобудько вдатися до такого засобу. Його гострота є мовним відповідником гостроти екологічних проблем.

На синтаксичному рівні найбільш типовими втіленнями емоцій є окличні речення: «Якщо стаєш спиною до Храму і дивишся на сад трішки справа, то помічаєш один дивний стовбур – звивини його старезної кори нагадують схилене донизу жіноче лице, обернуте у профіль. Побачивши це, я ледь не зарепетувала на весь голос – ось яке відкриття зробила!» [8, с. 153]. У цьому вислові окличне речення містить емоційно-експресивне дієслово *зарепетувала*, що підкреслює ступінь і силу емоції. Інший фрагмент: «На зміну глиняним кубикам, солом'яним стріхам і напіврозваленим цегляним спорудам ніби із землі повиростали лікарні, двоповерхові будинки і (не повірите!) навіть торговий центр!» [9, с. 67]. У процитованому уривку привертає увагу те, що він є нібито простим описом, але в кінці містить знак оклику, що вказує на незвичність картини для мандрівниць. Вставна конструкція у дужках теж маркована як оклична. Отже, за допомогою додаткових засобів в окличних реченнях регулюється ступінь вияву емоційного змісту.

Емоційний зміст мають також риторичні питання: «С це децо, від чого захоплює подих. Скажімо, увечері ти збираєш валізу і спиш у своєму ліжку. Так, як це було вчора, і позавчора, і місяць тому. А от сьогодні, засинаючи, думаєш: яким буде твоє завтрашнє помешкання? Тобто який дах буде над головою? Яке повітря довкола? Що побачиш з вікна? Цього не можна передбачити» [8, с. 5]. Емоційна ситуація «чекання несподіванки» втілена саме за допомогою питальних речень. Порівняймо також: «Сніданок на ворожій території! Під дулами автоматів! І косими поглядами мешканців у військових формах! А можливо, доведеться відстрілюватись і «втікати городами»!.. Що може бути кращим за таку пригоду?» [8, с. 157]. Тут вираженню емоцій слугує цілий комплекс саме синтаксичних засобів. Це окличні речення, питально-окличне, а також парцеляція: кожна обставина парцельована і від цього ще більш емоційна.

Хотілося б відзначити також, що синтаксична емоційність може виявлятися навіть не окремими реченнями, а цілим текстом емоційного змісту, якщо цей текст є прецедентним. Так, у творі Лесі Ворониної особлива

роль відведена прецедентному тексту української народної пісні. Рядки з неї «Вдармо об землю лихом-журбою, / Хай стане всім веселіше» відіграють роль рефрену, тому що відтворюються п'ять разів у різних частинах книжки. Уривок виконує функцію створення емоційного тла, на якому починаються подорожі або відбуваються події, а також служить змістовій єдності тексту, зібраного з окремих оповідей про подорожі до різних країн. Використання інтертексту спостерігаємо вже в зачині оповіді – першому абзаці: «Пригадуєте геніальну пісню, яку всю можна розібрати на тости? Ось так. Тост перший: «Вдармо об землю лихом-журбою!». Тост другий: «Хай стане всім веселіше!». І так далі, за текстом видатного народного твору! І ми, зацьковані й заморожені, забембані буденщиною й роботою-роботою-роботою, раптом вдаряємо об землю лихом-журбою, плюємо на всі зобов'язання й плани і тікаємо, куди очі дивляться» [10, с. 5]. Авторка встановлює зв'язок між змістом тексту-джерела і ситуацією з життя на основі емоційного стану, який передає пісня. Потім описи цього емоційного стану в книжці повторюються: «І я, повіривши у народну мудрість, кинула звичну роботу, мільйон обов'язків і зробила лише один крок на узбіччя» [10, с. 11]; при цьому, щоб уникнути одноманітності тексту і зберегти єдність настрою, який у ньому описується, Леся Воронина трансформує інтертекстуальний вислів: «Коли ви схочете бодай на кілька днів потрапити до справжнього середньовічного міста і вдарити об землю лихом-журбою об старовинну бруківку чи не найкращої в Європі Ринкової площі – їдьте до Вроцлава...» [10, с. 14–15]; «Якщо посеред похмурої київської зими вам раптом заманеться вдарити об землю лихом-журбою, тікайте на південь» [10, с. 29]. Як бачимо, трансформації полягають, зокрема, у введених обставин місця і часу, які пов'язують прецедентний текст із конкретними місцями та ситуаціями і надають їм бажаного для авторки емоційного забарвлення. Наприкінці книжки слова пісні подаються вже в минулому часі: «Я пригадала, що коли кілька років тому несподівано розпочала свою «поетанну» навколосвітню мандрівку, то саме слова геніального народного твору спонукали мене до перших подорожей» [10, с. 162]. Цим досягається емоційна єдність тексту і відбувається його композиційне обрамлення.

Таким чином, і на лексичному, і на синтаксичному рівнях тексту мандрівної прози відбувається вираження емоцій, які породжуються мандрівками або з ними пов'язані. Тексти жіночої мандрівної прози є емоційними і можуть слугувати промовистим прикладом того, як емоції набувають мовних форм. Перспективним напрямом дослідження є порівняння емоційних засобів у різних ідіолектах, а також визначення специфіки втілення окремих емоцій.

Література:

1. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н.А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.
2. Борисов О.О. Мовна концептуалізація емоцій (на матеріалі сучасних англомовних лексикографічних джерел) / О.О. Борисов // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 57–59.
3. Сарбаш О. Лексична репрезентація концепту ЗАДОВОЛЕННЯ в англійській, українській та новогрецькій мовах / О. Сарбаш // Лінгвістичні студії. – 2012. – Вип. 25. – С. 158–162.
4. Яскевіч Ю. В. Концепт «страх» в англійській, українській і французькій мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Ю.В. Яскевіч. – Донецьк, 2013. – 20 с.
5. Шинкарук В.Д. Особливості реченневих структур з емоційно-оцінними значеннями / В.Д. Шинкарук // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 29–37.
6. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию: Профессору Моск. ун-та акад. В. В. Виноградову / [под общ. ред. проф. А.И. Ефимова]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103–124.
7. Карпа І. Baby travel: Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 208 с.
8. Роздобудько І. Мандрівки без сенсу і моралі / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-друк, 2011. – 192 с.
9. Яременко А. Листи з екватора / Анна Яременко. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2016. – 120 с.
10. Воронина Л. У пошуках Огопого. Нотатки навколосвітньої мандрівниці / Леся Воронина. – К. : Нора-Друк, 2010. – 176 с.

Анотація

С. МОШТАГ. МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ МАНДРІВНІЙ ПРОЗІ

Розглянуто подорожню прозу сучасних українських авторок: І. Роздобудько, І. Карпи, А. Яременко, Л. Ворониної. На цьому матеріалі виокремлено засоби емоційності й проаналізовано їх на лексичному та синтаксичному рівнях. На лексичному рівні наявні прямі назви емоцій, а також слова, у яких емоційний зміст належить до конотативного компонента значення. На синтаксичному рівні найбільш поширеними репрезентантами емоцій є окличні речення та риторичні питання. Показано, що емоційність також може бути елементом організації цілого тексту, коли вона втілюється у повторюваному інтертекстуальному засобі.

Ключові слова: емоційна лексика, синтаксичні засоби вираження емоцій, мова мандрівної прози.

Аннотация

**Е. МОШТАГ. ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИЙ
В УКРАИНСКОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ О ПУТЕШЕСТВИЯХ**

Рассматривается путевая проза современных украинских писательниц: И. Роздобудько, И. Карпы, А. Яременко, Л. Ворониной. На данном материале выделены средства эмоциональности, которые проанализированы на лексическом и синтаксическом уровнях. На лексическом уровне выступают прямые названия эмоций, а также слова, у которых эмоциональное содержание относится к коннотативному компоненту значения. На синтаксическом уровне наиболее распространенными репрезентантами эмоций являются восклицательные предложения и риторические вопросы. Показано, что эмоциональность также может быть элементом организации текста в целом, когда она реализуется в повторяющемся интертекстуальном средстве.

Ключевые слова: эмоциональная лексика, синтаксические средства выражения эмоций, язык путевой прозы.

Summary

**I. MOSHTAGH. LANGUAGE MEANS OF EXPRESSING EMOTIONS
IN UKRAINIAN WOMEN'S TRAVEL PROSE**

In the paper, travel prose by contemporary Ukrainian female writers I. Rozdobudko, I. Karpa, A. Yaremenko, and L. Voronyna is considered. The means of emotionalism have been singled out and analyzed at the lexical and syntactic levels. At the lexical level emotions are named explicitly. Also there are words whose emotional content refers to the connotative component of the meaning. At the syntactic level the most common representants of emotions are exclamation sentences and rhetorical questions. It is shown that emotionalism can also be part of organization of the whole text when it is embodied in a repeating intertextual means.

Key words: emotional vocabulary, syntactic means of expressing emotion, travel prose language.